

LIETUVOS CIVILINIO PROCESO KODEKSAS: PIRMŪJŲ METŲ PATIRTIS

Doc. dr. Virgilijus Valančius

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Telefonas 2714593
Elektroninis paštas cpk@mruni.lt

Pateikta 2004 m. lapkričio 29 d.

Parengta spausdinti 2005 m. rugsėjo 15 d.

Pagrindinės sąvokos: civilinis procesas, civilinio proceso principai, bendrosios kompetencijos teismai, teismų praktika civilinėse bylose.

S a n t r a u k a

Straipsnyje autorius nagrinėja Lietuvos civilinio proceso kodekso įgyvendinimo pirmųjų (2002–2004) metų patirtį. Daugiausia dėmesio skiriama civilinio proceso kodekso naujovių „atsispindėjimui“ nacionalinėje jurisprudencijoje. Nagrinėjama nacionalinių teismų praktikos raida aiškinant Civilinio proceso kodekso naujoves, ypač civilinio proceso teisės principus. Pateikiami aukštesniųjų Lietuvos teismų „geros praktikos“, galinčios tapti bendros teismų praktikos civilinėse bylose formavimo pagrindu, civilinių bylų pavyzdžiai.

Bandoma atsakyti į keliamus klausimus dėl įstatymo leidėjo valios, doktrinos ir jurisprudencijos išraiškų įvairovės arba sutapimo, teismams aiškinant ir taikant civilinio proceso nuostatas individualiose bylose. Atskleidžiami jurisprudencijos pavyzdžiai. Šiek tiek daugiau dėmesio, įvertinus šios novacijos taikymo svarbą, skiriama sprendimo už akių teisinio reglamentavimo sampratai bei praktiniam įgyvendinimui.

1. Nuo naujojo Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK, 2002 m. CPK) [1] įsigaliojimo (2003 m. sausio 1 d.) praėjo dveji metai. Žinoma, taikant kodifikuotą teisės aktą, tai santykinai neilgas laiko tarpas. Apie kokias nors aiškesnes teismų praktikos tendencijas kalbėti ankstoka. Tačiau pirmuosius bandymus aiškinti naujojo CPK nuostatas, šio akto taikymo praktinius pavyzdžius, galbūt pasitaikančius netolygumus jau galima apžvelgti.

Priimant pirmąjį nacionalinės civilinio proceso teisės kodifikuotą aktą buvo pabrėžta proceso principų (kooperacijos, operatyvumo, sąžiningo naudojimosi proceso teisėmis ir kt.) svarba [2]. Įvairiose publikacijose [Žr., pvz., 3, p. 22; 4, p. 199] buvo pabrėžta ne tik atitinkamų CPK naujovių svarba, bet ir tų naujovių tinkamas suvokimas ir, svarbiausia, praktinis įgyvendinimas nagrinėjant individualias civilines bylas. Taigi norėję pateikti kai kurias pastabas arba preliminarinius atsakymus į anksčiau keltus klausimus dėl Lietuvos teisėjų gebėjimo taikyti naują CPK.

Kas padeda suvokti tikrąją civilinio proceso prasmę? leškodami atsakymo į šį iš pirmo žvilgsnio paprastą klausimą pirmiausia žvilgsnį kreipiame į proceso tikslus. Šiame straipsnyje nagrinėjami temai išsamiai atskleisti, manytume, reikšmingesni yra du CPK 2 straipsnyje įtvirtinti civilinio proceso tikslai: (1) *tinkamai* taikyti įstatymus teismui nagrinėjant civilines bylas bei (2) kuo *greičiau* atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių. Šiems, kaip ir kitiems CPK formuluojamiems, tikslams įgyvendinti pasitelkiami proceso principai. Proceso teisės teorijoje ir doktrinoje aksioma yra tapęs teiginys, kad principai – tai pamatinės proceso nuostatos, savotiška „kertinė ašis“, padedanti atskleisti tikrąją kitų proceso nuostatų prasmę, labiau suvokti jų turinį bei, žinoma, tinkamai jas taikyti teismų praktikoje. Neatsitiktinai pasirinktas ir vienas pagrindinių šios straipsnio dėmesio sutelkimo aspektų – ar nacionalinis tei-

sėjas geba suvokti įstatymo leidėjo nustatytų pagrindinių proceso principų prasmę bei teisingai juos taikyti kasdienėje veikloje.

2. Akivaizdu, jog tai, ar įstatymu grindžiamos proceso greitinimo galimybės bus išnaudotos, ar liks „tik popieriuje“, labai priklauso nuo to, kaip šios nuostatos bus pripažįstamos ir taikomos teismuose. CPK taikymo veiksmingumui užtikrinti itin svarbu buvo, kaip ir ar teismų praktikoje „prigis“ nauji CPK suformuluoti principai, ypač *kooperacijos* principas, iš esmės pakeitęs požiūrį į teismo vaidmenį procese. Kooperacijos principas reikalauja iš teismo, kad jis ne tik prižiūrėtų, kaip laikomasi proceso taisyklių, bet ir prireikus nukreiptų proceso šalių veiksmus tinkama linkme. Sutinkame, kad šio principo turinys itin glaudžiai susijęs ne tik su proceso operatyvumu, bet ir su šalių lygiateisiškumo principu – juo siekiama išvengti situacijų, kai šalis esminiais bylos klausimais nepareiškia savo nuomonės tik dėl savo teisinio neišprusimo [5, p. 88].

Grįsdamas naujajį CPK socialinio civilinio proceso mokyklą, įstatymų leidėjas siekė naujai įvertinti teismo vaidmenį procese, suteikti jam ne tiek visiškai pasyvaus arbitro, kiek tam tikro visuomenės interesų gynėjo, „visuomenės gydytojo“ vaidmenį. Pirmieji nacionalinės jurisprudencijos tendencijų (pradėjus taikyti naujajį civilinio proceso įrankį) stebėjimai rodo, kad teismai ganėtinai greitai savo praktikoje šį pasikeitusį teismo vaidmenį pripažino ir ėmė formuluoti kriterijus, apibūdinančius teismo ir proceso šalių santykį, šių iš esmės antagonistinių proceso „žaidėjų“ bei teismo tarpusavio bendradarbiavimo idėją. Viena reikšmingesnių CPK naujovių, sudaranti prielaidas atsiskleisti kooperacijos principui – *teismo išaiškinimo* pareigos įtvirtinimas CPK 138 (teismo teisė nustatyti terminą trūkumams pašalinti, atitinkamai paaiškinant, kaip tai turi būti padaroma), 159 (teismo teisė pateikti klausimus), 161 (teismo teisė pasiūlyti šalims pasirūpinti atstovavimu), 179 (teismo teisė pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus), 225 (teismo teisė patikslinti šalių pareigą įrodinėti) ir kituose straipsniuose. Tačiau rengiant ir priimant teisės aktus iš pradžių lieka neatsakytas klausimas, ar lakoniškos teisinės formuluotės, įtvirtintos konkrečiuose straipsniuose, bus tinkamai plėtojamos, aiškinamos jas įgyvendinant. Preliminarios teismų praktikos apžvalgos leidžia teigti, kad jau galima rasti ne vieną teismo nutartį ar sprendimą, kuriuose bandoma išsamiau formuluoti teismo išaiškinimo pareigos turinį:

„[. . .] nustatydamas terminą trūkumams pašalinti teismas turi įgyvendinti išaiškinimo pareigą (CPK 158 str. 3 d.), kooperacijos principą (CPK 8 str.), turi nepažeisti asmenų teisėtų lūkesčių principo (CK 1. 2 str. 1 d.). *Tinkamai įgyvendinti šiuos reikalavimus teismas gali tik jeigu tiksliai ir suprantamai byloje dalyvaujančiam asmeniui, kuriam skirta nutartis dėl trūkumų ištaisymo, pažymi rezoliucinėje nutarties dalyje konkrečius trūkumus ir duoda aiškius nurodymus dėl jų pašalinimo, esant reikalui motyvuose išaiškina, kaip galima trūkumus pašalinti* (išskirta autoriaus). Jeigu teismas šių pareigų neatlieka ir dėl to asmuo per teismo nustatytą laiką, sąžiningai bandydamas pagal savo suvokimą ir galimybes trūkumus pašalinti, to padaryti nesugeba, teismas negali priimti CPK 115 straipsnio trečiojoje dalyje nurodytos nutarties pripažinti procesinius dokumentus nepaduotais ir grąžinti juos pareiškėjui. *Tokiu atveju laikytina, kad procesiniai dokumentai jų formos ir turinio požiūriu nebuvo reikiamai įforminti ne dėl pareiškėjo veiksmų, o būtent teismui netinkamai atlikus savo pareigas*“ (išskirta autoriaus) [6].

Kitas nacionalinės jurisprudencijos pavyzdys:

„Apygardos teismas išnagrinėjo bylą pagal apylinkės teismui pateiktą ieškinį, neatkreipęs dėmesio, kad, pažeidžiant CPK 135, 138, 115 str., apylinkės teisme priimtas ieškinys turi trūkumų, kurių nebuvo pasiūlyta ieškovams pašalinti [...]. Ieškininiai reikalavimai ieškinyje netinkamai suformuluoti, nėra nurodytas ieškinio dalykas, atitinkantis ieškinio pagrindą (tiek faktinį, tiek teisinį). *Teismas nepasiūlė pašalinti ieškinio trūkumų ir skubotai išnagrinėjo bylą, neatskleidęs visos jos esmės* (CPK 80 str., 85 str., 135 str., 136 str., 138 str., 115 str.) (išskirta autoriaus)“ [7].

3. Anksčiau buvo abejojama, ar teisėjai, linkę manyti, kad iš jų proceso dalyviai tikisi didesnio pasyvumo nei aktyvumo, nepristigs ryžto naudodamiesi šiuo vakarų teisės tradicijai įprastu proceso įrankiu (išaiškinimo pareiga). Baimintasi, ar teismų praktikoje nebus imtasi tam tikrų kraštutinių, galinčių sutrukdyti tinkamai įgyvendinti išaiškinimo pareigą. Rašyta ir kartu skatinta siaurai nesuprasti teismo vaidmens procese, pabrėžta, kad „teismas pripažįstamas proceso šeiminku, jo tvarkytoju, ir tai nėra laikoma šalių teisių ignoravimu ar teismo nešališkumo principo pažeidimu“, nepaisant to, kad „tik šalys yra joms priklausančių teisių šeiminkės, tik jos sprendžia, ginti savo teises ar jų neginti (...), tačiau teismo procesas nėra ir negali būti vien privatus šalių reikalas“ [3, p. 22]. Abejones sklaido teismų praktika. Manytume, kad teismų praktika „pagavo“ įstatymų leidėjo mintį teismo išaiškinimo pareigos nepaversti deklaratyvia – t. y. neapsiriboti formaliu teisių ir pareigų išaiškinimu šalims.

Teismo nešališkumo požiūriu aktualu tai, kad teismas, reikalaujantis sąžiningos procesinės elgsenos iš šalių, pats nepasirinktų tokio elgsenos modelio, kuris verstų proceso šalis (arba vieną iš jų) abejoti, ar *tinkamai* laikomasi teismo proceso. Tai ypač pabrėžtina kalbant apie procedūrinio teisingumo sampratą ir jo įtaką pasitikėjimui teismu. Pabrėžtini kai kurie 2004 m. birželį visuomenei pristatytos mokslinės tyrimo atskaitos procedūrinio teisingumo klausimais Lietuvoje [8] aspektai, turintys sudominti ne tik kriminalinės justicijos specialistus (tyrimas buvo atliekamas stebint teismo procesus baudžiamosiose bylose), bet ir civilinio proceso tyrėjus. Tai, be kita ko, pasakytina apie bylininkų bei kitų procesų dalyvių subjektyvų suvokimą apie teismo išaiškinimo pareigos laikymąsi, teisėjų nešališkumo ir aktyvumo pusiausvyros išlaikymą. Manytume, dalyvaujantys byloje asmenys visada palankiau vertins *etiško* teismo veiksmus procese nei, tarkime, formalus, perdėm kategoriškas, nelankstaus etikos požiūriu teisėjo procesinę elgseną [9]. Taigi įgyvendindamas išaiškinimo pareigą teismas turi išlikti korektiškas, prireikus nustatyti realius ir protingus terminus bylininkams tam tikriems veiksams atlikti. Priešingu atveju kuri nors proceso šalis (blogiau, jeigu abi) gali imti abejoti, ar teismas gerbia bylininkus, ar jis išties yra neutralus. Neetiškas teisėjo elgesys gali suponuoti subjektyvią proceso dalyvio nuomonę, kad teismas nėra „teisingas“. Pavyzdžiui, konstatavus, kad proceso šalis gali tinkamai įgyvendinti savo procesines teises, tam turėtų būti skiriamas ir atitinkamas terminas:

„Ieškovas turi teisę pakeisti ieškinio dalyką arba pagrindą, pateikdamas teismui rašytinį pareiškimą (CPK 141 str. 1 d.). Ieškovas tokio pareiškimo teismui nepateikė. Tačiau *teismas, siekdamas, kad būtų tinkamai ir teisingai išnagrinėta, turėjo ieškovui paskirti laiką visiškai suformuluoti ieškinio pagrindą* (CPK 8 str., 141 str. 3 d.) (išskirta autoriaus). Pirmosios instancijos teismas to nepadarė ir dėl to liko neatskleista bylos esmė“ [10].

Žinoma, ne mažiau svarbu, kad įgyvendindami išaiškinimo pareigą teismai nenukryptų į kitą kraštutinumą ir pažeisdami teismo nešališkumo principą nesiimtų tokios veiklos, kuri būtų perdėm panaši į advokato patarimus vienai iš proceso šalių. Be to, teismo aktyvumas neturi ir negali lemti visiško ginčo šalių valios nepaisymo. Tokia „švytuoklė“ (nuo nepateisinamai aktyvaus iki pernelyg pasyvaus teismo ir atvirkščiai) būdinga Lietuvai, atkūrusiai nepriklausomybę [plačiau žr. 3, p. 22]. Kita vertus, akivaizdu, kad teismo aktyvumas taip pat yra ribotas. Kokios yra teismo aktyvumo ribos? Kas jas turi nustatyti – įstatymo leidėjas ar teismas? Manytume, kad teismo aktyvumo ribų problema pernelyg sudėtinga, jos turinys neretai kinta, priklauso nuo daugelio veiksnių. Taigi vargu ar teismo aktyvumo ribų sąvoką apima konkreti teisės norma ar definicija. Vis dėlto svarbu, kad teismo aktyvumo ribos būtų ganėtinai aiškios. Manytume, kad šių ribų nustatymas – sritis, priskirtina jurisprudencijai. Teismų praktika turi suformuluoti aiškius kriterijus, padedančius skirti, kas laikytina tinkama pagalba proceso šaliai, o kas – perdėtu teismo aktyvumu, galinčiu kelti abejonių teismo nešališkumu. Sunku būtų išvesti formulę, tinkančią visais galimais atvejais. Teisėjo elgsena turėtų priklausyti nuo teisenos (ieškinio ar ypatingoji), bylos pobūdžio (ginčas, kylantis iš darbo teisinių santykių ar grynai privatus turtinis ginčas), šalies atstovavimo veiksnio bei kitų aplinkybių, kurių įvairovę lemia ne tik individualios bylos faktinės ar teisinės aplinkybės, bet ir galimybė taip „suartinti“ šalių pozicijas, kad būtų pasiektas taikus susitarimas byloje. Kitaip tariant, teismas turi imtis proceso lyderio vaidmens ir siekti, kad būtų įgyvendinti civilinio proceso tikslai, tačiau negali priversti šalių atsisakyti esminių dispozityvumo principo nuostatų. Pavyzdžių, brėžiančių leistino teismo aktyvumo ribą, teismų praktikoje jau yra:

„Atsakovui buvo išaiškinta procesinė teisė reikšti atsikirtimus į ieškinį, taip pat galimybė pateikti priešieškinį (CPK 31 str. 1 d.). Atsakovas savo parašu teismo posėdžių protokole patvirtino, jog suprato savo procesines teises, taip pat patvirtino, jog gynimosi nuo ieškinio būdą pasirinko prieštaravimų ieškiniui reiškimu. Šios aplinkybės bei tai, kad atsakovas pats nurodo nepateikęs priešieškinio, reiškia ne ką kitą, o atsakovo suvokimą apie priešieškinio pareiškimo galimybę ir tokio pareiškimo nepateikimo pasekmes, taip pat tai, kad *sąmoningai nepareiškęs priešieškinio atsakovas nepasirinko pastarosios gynybos taktikos. [. . .] Teismui nėra suteikti įgalinimai savo iniciatyva padėti atsakovui suformuluoti priešieškinio reikalavimą ar kitokiu būdu veikti atsakovo pusėje, nes kitaip būtų pažeisti teismo nešališkumo, šalių dispozityvumo ir rungtyniškumo principai*“ (išskirta autoriaus) [11].

4. Jau minėta, kad teismo aktyvumo ribos turi priklausyti ne tik nuo proceso šalių statuso, jų gebėjimo tinkamai ginti savo teises, bet ir nuo nagrinėjamos bylos kategorijos. Bylose, kuriose ryškesni viešojo intereso elementai, teismas gali ir privalo būti aktyvesnis. Tokią įstatymo leidėjo poziciją palaiko ir teismų praktika:

„Atsakovas ir po nutarties iškelti bankroto bylą priėmimo nepaisė įstatymo reikalavimų pateikti dokumentus dėl turtinės būklės: pasinaudodamas kvalifikuota teisine pagalba (sudaręs sutartį su advokatu) paruošė atskirąjį skundą, tačiau dokumentų dėl asociacijos turtinės būklės, kuri leistų įvertinti jos mokumą (nemokumą), nepateikė. Taigi *atsakovas netinkamai įvykdė savo procesines pareigas,*

tačiau pirmosios instancijos teismas, taikydamas bankroto bylos iškėlimą reglamentuojančias normas, taip pat nebuvo pakankamai rūpestingas ir nepasinaudojo įstatymo suteiktomis jam teisėmis. Šios kategorijos bylose teismas, ruošdamas bylą posėdžiui ir sprenddamas bankroto bylos iškėlimo klausimą, privalo būti aktyvus, nes to reikalauja viešas interesas“ (išskirta autoriaus) [12].

Tiek proceso šalims, tiek teismui netinkamai atliekant savo pareigas, atsižvelgiant į bankroto bylų visuomeninę reikšmę, pareigų „svarstyklės“ šiuo atveju, manytume, buvo pagrįstai nukreiptos į bylą nagrinėjančio teismo pusę.

Kita vertus, pasitaiko ir diskutuotinų, kartais net abejotinių teismo aktyvumo pavyzdžių. Vienoje iš civilinių bylų, panaikindama pirmosios instancijos teismo nutartį, kuria buvo atsisakyta priimti apeliacinį skundą, ir atnaujindama terminą apeliaciniam skundui paduoti, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjų kolegija nurodė, kad:

*„Kai asmuo procesinį veiksma atlieka praleidęs nustatytą terminą, vien ta aplinkybė, kad nėra dalyvaujančio byloje asmens prašymo praleistą procesinį terminą atnaujinti, negali būti vertinama kaip pagrindas atsisakyti svarstyti praleisto procesinio termino atnaujinimo klausimą. Todėl turėdamas duomenų, kad procesinis terminas galėjo būti praleistas dėl aplinkybių, nepriklausančių nuo jį praleidusio asmens valios, teismas *ex proprio motu*, atsižvelgdamas į atitinkamos kategorijos bylose galiojančias įrodinėjimo taisykles, turi svarstyti termino atnaujinimo klausimą. Nustatęs, kad terminas praleistas dėl svarbios priežasties ir kad, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, procesinį veiksma asmuo atliko per protingą laiką, teismas privalo praleistą procesinį terminą atnaujinti, nepriklausomai, ar dalyvaujantis byloje asmuo padavė prašymą jį atnaujinti, ar ne“ (išskirta autoriaus) [13].*

Tokiais atvejais gali kilti abejonė, ar teismas savarankiškai, nesikreipdamas į proceso šalį ir svarstydamas proceso atnaujinimo klausimą (nesant aiškios šalies valios išraiškos šiuo klausimu), nepažeidžia dviejų lygiaverčių proceso šalių teisių ir pareigų pusiausvyros. Ar tokiu atveju negali kilti pavojus tarp šalių susiklosčiusiems arba pirmosios instancijos (gal net apeliacinės) teismo patvirtintiems teisiniams santykiams? Manytume, atsakyti į šiuos klausimus reikėtų teigiamai. Kita vertus, jeigu būtų daroma aiškesnė vadinamųjų dispozityvių ir nedispozityvių bylų takoskyra, teismo *ex proprio motu* teisės taikymui pateisinti būtų galima rasti svaresnį argumentą.

Nederėtų pamiršti, kad naujuoju CPK jokia būdu nebuvo siekiama visą atsakomybę už proceso eigą perkelti ant bylą nagrinėjančio teismo pečių. Teismo išaiškinimo pareigą atitinka šalių pareiga skatinti procesą, sąžiningai naudotis joms priklausančiomis procesinėmis teisėmis. Šių šalių pareigų turinį taip pat jau bandoma atskleisti teismų nutartyse. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš civilinių bylų yra pažymėjęs, kad:

„Reikalavimas išklausti abi ginčo šalis nereiškia, kad teismas, ignoruodamas į teismo posėdį atvykusios šalies interesus bei nepaisydamas proceso operatyvumo, koncentruotumo, draudimo piktnaudžiauti procesu principų, turi, nesant tam įstatyminio pagrindo, atidėti bylos nagrinėjimą ir laukti, kol kita šalis teiksis atvykti į posėdį. [. . .] atsakovui buvo suteikta reali galimybė būti išklaustam pirmosios instancijos teisme, tačiau atsakovas šia teise nepasinaudojo nei pateikdamas atsiliepimą į ieškinį bei ieškovės atleidimo iš darbo teisėtumą patvirtinančius įrodymus, nei dalyvaudamas per atstovus teismo posėdyje ir tokiu būdu pats eliminuodamas teismo galimybę jį išklausti“ (išskirta autoriaus) [14].

Kiti jurisprudencijos pavyzdžiai, iliustruojantys teismo naudojimąsi išaiškinimo pareiga, padeda proceso šalims labiau suvokti, kaip teismas gali aiškinti vieno ar kito procesinio termino praleidimo padarinius. Aiškinant teisę vis dažniau vadovujamasi (nors tiesiogiai neparodant) ir protingumo principu (CPK 3 str. 1 d.). Tai tampa įprastu reiškiniu motyvuojant procesinius sprendimus. Antai Panevėžio apygardos teismas vienoje iš civilinių bylų yra pabrėžęs:

„Tai, kad atsakovo direktorius nuo 2004-01-02 iki 2004-01-09 buvo išvykęs į komandiruotę, nelaikytina svarbia priežastimi nepateikti atsiliepimo, nes 13 dienų terminas nuo pranešimo įteikimo dienos iki nurodytos komandiruotės pradžios laikomas pakankamu juridiniam asmeniui terminu parengti ir pateikti privalomą atsiliepimą dėl ieškinio. Tuo atveju, jei teismo nustatytas terminas dėl tam tikrų priežasčių buvo per trumpas, atsakovas galėjo prašyti teismo šį terminą pratęsti. Vis dėlto šia teise atsakovas nepasinaudojo“ (išskirta autoriaus) [15].

Kitoje civilinėje byloje Lietuvos apeliacinis teismas išsakė gana aiškia nuostatą dėl teismų praktikoje vis dar pasitaikančio reiškiniu – medicinos pažymų, pateikiamų siekiant pateisinti proceso šalies nedalyvavimą teismo posėdyje arba negalėjimą atlikti kokių nors teismo nurodymų nustatytu laiku:

„Teisėjų kolegija sprendžia, kad teismui pateikta medicinos pažyma neįrodo, kad dėl ligos pobūdžio apeliante negalėjo įvykdyti teismo įpareigojimo ir pateikti rašytinius įrodymus ar informuoti teismą, kad negalėjo to įvykdyti (išskirta autoriaus). Todėl per teismo nustatytą terminą neįvykdžius tei-

smo nutartyje nurodyto įpareigojimo atsakovo savininkei pagrįstai buvo paskirta bauda, juo labiau kad teismo įpareigojimo apeliante neįvykdė per teismo nutartimi pratęstą terminą“ [16].

Prieš dvejus metus, naujam CPK dar neįsigaliojus, buvo bandoma prognozuoti, ar teismai sugebės tinkamai pasinaudoti naujosiomis proceso teisės priemonėmis, šalinančiomis nesąžiningos šalies galimybes vilkinti procesą [3]. Šiandien galima teigti, jog tai, kad teismai iš esmės principingai vertina šalių pareigą rūpintis proceso skatinimu, rodo ir nemažas priimamų sprendimų už akių skaičius. Kadangi sprendimo už akių institutas buvo CPK įdiegta naujovė, sulaukusi nemažai kritikos ir nuogastavimų, jog šis institutas pažeidžia konstitucines asmenų teises¹, galima buvo tikėtis, kad teismai vengs, nenorės jo taikyti. Džiugu, kad taip neatsitiko. Teismai ne tik gana drąsiai priima sprendimus už akių, bet ir aiškiai formuluoja poziciją, jog siekdama persvarstyti tokį sprendimą pasyvioji šalis privalo įvykdyti abi CPK 288 straipsnyje numatytas sąlygas, t. y. ne tik pateikti teismui priežastis, pateisinančias savo neatvykimą į teismo posėdį (procesinio dokumento nepateikimą), bet ir įrodymus, galinčius turėti įtakos priimto teismo sprendimo teisėtumui ir pagrįstumui. Taigi užtikrinama, kad sprendimu už akių užbaigtas procesas nebūna atnaujinamas vien dėl formalių priežasčių, nesant jokios galimybės kitaip išspręsti bylą [5, p. 177]:

„CPK 288 straipsnio ketvirtoji dalis nustato, kad teismas naikina sprendimą, priimtą už akių, ir atnaujinama bylos nagrinėjimą iš esmės, jeigu konstatuoja dvi aplinkybes: pirma, kad šalis dėl svarbių priežasčių nustatytu terminu nepateikė procesinio dokumento ir dėl svarbių priežasčių apie tai negalėjo pranešti teismui, neprašė procesinio termino pratęsimo ar atnaujinimo (CPK 142 str. 4 d.), ir, antra, kad jos pareiškime nurodyti įrodymai gali turėti įtakos priimto sprendimo už akių teisėtumui ir pagrįstumui, t. y. įstatymas numato bylos nagrinėjimo atnaujinimą tik esant abiem nurodytų aplinkybių grupėms kartu, o ne kuriai nors vienai iš jų“ (išskirta autoriaus) [17].

CPK 288 straipsnio turinį įstatymo leidėjas aiškiai siejo su siekiu užkirsti kelią vadinamajam „procesui dėl proceso“. Tai pastūmėjo ir teismą iš naujo persvarstyti galimus procesinės elgsenos variantus. Teismų praktika po truputį keičia požiūrį į praėjusiam dešimtmetyje vyravusią nuomonę, kai neesminis proceso pažeidimas dažnai stabdydavo bylą. Protingumo kriterijaus pasitelkimas bei procesinių nuostatų aiškumas leidžia geriau užtikrinti bylos pažangą, kitaip tariant, spartesnę proceso vyksmą galutinio procesinio sprendimo link. Pateiktinas vienas iš nacionalinės jurisprudencijos pavyzdžių, kai apeliacinės instancijos teismas, nors ir nesutikdamas su pirmosios instancijos teismo motyvais dėl proceso šalies nedalyvavimo teisme priežasčių svarumo, pirmenybę suteikė įstatyme numatytų reikalavimų nesilaikymui:

„Atsakovė, prašydama persvarstyti teismo sprendimą už akių, teismui pateikė tik įrodymus, patvirtinančius jos neatvykimą į teismo posėdį priežastį, tačiau nepateikė jokių duomenų, kurių pagrindu teisėja būtų galėjusi suabejoti priimto sprendimo už akių teisėtumu ir pagrįstumu. Nors kolegija nesutinka su teismo išvada, kad atsakovės neatvykimo į teismo posėdį priežastys yra nesvarbios, tačiau daro išvadą, kad teismo nutartis iš esmės yra teisėta ir pagrįsta, todėl naikinti jos nėra pagrindo“ (išskirta autoriaus) [18].

5. Suprantama, kad kiekvienai naujovei įsisažmoninti reikalingas tam tikras laikas ir kad taikant sprendimą už akių reglamentuojančias nuostatas teismuose neišvengiama klaidų. Dažniausiai pasitaikančios: sprendimas už akių priimamas tinkamai nepranešus šaliai apie teismo posėdžio laiką ir vietą, t. y. nesant vienos iš būtinų sprendimo už akių priėmimo prielaidų, arba rašytiniame procese, kuriame šalys nedalyvauja.

Pavyzdžiui, 2003 m. rugsėjo 18 d. nutartimi [19] panaikindama pirmosios instancijos teismo priimtą sprendimą už akių, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjų kolegija nurodė, kad sprendimas už akių yra procesinis netinkamo procesinių pareigų vykdymo padarinys, todėl gali būti priimamas tik tuo atveju, jei į teismo posėdį nevyksta tinkamai apie tai informuota proceso šalis. Kadangi aptariamuoju atveju byloje nebuvo duomenų, jog atsakovui buvo tinkamai pranešta apie teismo posėdį, atsakovo atžvilgiu priimtas sprendimas už akių buvo panaikintas.

Arba kitas pavyzdys. Nutartimi panaikindama pirmosios instancijos teismo priimtą sprendimą už akių, apeliacinės instancijos teismo teisėjų kolegija pabrėžė, kad sprendimas už akių gali būti priimamas tik tuomet, jei šalis, tinkamai informuota apie teismo posėdžio laiką ir vietą, neatvyksta į teis-

¹ Žr. pvz., Teisės projektų ir tyrimų centro tyrimą Nr. 30T/2003. Šio tyrimo išvadose teigiama, kad atėmimas teisės tam tikrai kategorijai asmenų siekti teisingumo, t. y. kreiptis į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, Lietuvos apeliacinį teismą bei apygardų teismus su skundais, prieštarauja Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsniui, pagal kurį kiekvienas žmogus turi teisę, kad jo civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimus spręstų pagal įstatymus įsteigti teismai, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsniui, pagal kurį prieš įstatymą ir teismą visi asmenys turi būti lygūs, bei 109 straipsniui, pagal kurį teismai vykdo teisingumą. Abejonių sprendimo už akių instituto teisėtumu ne kartą kildavo ir periodinėje spaudoje.

mo posėdį be svarbių priežasčių. Tokio sprendimo negalima priimti, jei teismas bylą nagrinėja rašytinio proceso tvarka ir šalims nurodoma į teismo posėdį nevykti [20].

Tokia pati padėtis susiklostė ir kitoje byloje. Apeliacinės instancijos teismas, panaikindamas pirmosios instancijos teismo nutartį, kuria buvo atsisakyta priimti ieškovo apeliacinį skundą, konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas neteisingai aiškino ir taikė proceso teisės normas, reglamentuojančias sprendimo už akių priėmimo tvarką. Skirdamas bylą nagrinėti iš esmės, teismas šalims pranešė, kad byla bus nagrinėjama šalims nedalyvaujant rašytinio proceso tvarka, ir šio proceso tvarka bylą išnagrinėjo. Dėl minėtų aplinkybių, apeliacinės instancijos teisėjų kolegijos nuomone, pirmosios instancijos teismo priimtas sprendimas negali būti vertinamas kaip sprendimas, priimtas už akių, nors yra taip pavadintas [21]. Manytume, minėti teismų praktikos pavyzdžiai patvirtina, kad pirmosios instancijos teismai ne iš karto „perkando“ sprendimo už akių priėmimo esmę ir tvarką, šio naujadaro Lietuvos proceso teisėje ypatumus. Tai patvirtina reikštas abejonės, kad CPK naujovėms perprasti prireiks laiko, kad 2002 m. CPK galiojimo pradžioje nebus išvengta teismų praktikos netolygumų.

Būdamas neatsiejamai susijęs su proceso šalių pareiga rūpintis proceso skatinimu, sprendimas už akių gali būti priimamas tik šios pareigos nevykdančios šalies atžvilgiu. Tačiau teismų praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai sprendimas už akių priimamas ne vienos iš proceso šalių, o trečiųjų asmenų, nepareiškiančių savarankiškų reikalavimų, atžvilgiu. Šios klaidos taip pat leidžia manyti, kad pirmosios instancijos teismai ne visada tinkamai suvokia sprendimo už akių paskirtį, manydami, kad bet kuris sprendimas, priimtas šaliai nedalyvaujant (kaip nurodytais atvejais – bylą nagrinėjant rašytinio proceso tvarka), laikytinas sprendimu už akių.

Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjų kolegija, nagrinėdama bylą apeliacine tvarka ir iš dalies tenkindama trečiojo asmens be savarankiškų reikalavimų atskirąjį skundą, manytume, pagrįstai (CPK 262 str. 1 d., 285 str.) nurodė, kad įstatymo nuostatos suteikia teisę teismui priimti sprendimą už akių neatvykus vienai iš bylos šalių, o ne bet kuriam byloje dalyvaujančiam asmeniui. Tai reiškia, kad sprendimas už akių gali būti priimtas tik vienos iš šalių (ieškovo arba atsakovo) atžvilgiu. Tuo tarpu pirmosios instancijos teismas sprendimą už akių priėmė asmens, dalyvaujančio byloje trečiuoju asmeniu be savarankiškų reikalavimų, atžvilgiu, taip nepagrįstai išplėsdamas įstatymo nustatytą asmenų, kurių atžvilgiu gali būti priimtas sprendimas už akių, ratą. Apeliacinės instancijos teismo teisėjų kolegijos teigimu, kai ginčijamo santykio pobūdis arba įstatymai lemia tai, kad teismo sprendimai nedalomi susiję su visų bendrininkų teisėmis ar pareigomis (privalomasis bendrininkavimas), visų procesinių veiksmų, atliktų dalyvavusių nagrinėjant bylą bendrininkų, pasekmės taikomos ir tiems bendrininkams, kurie į bylos nagrinėjimą neatvyko be svarbių priežasčių, t. y. be svarbių priežasčių neatvykus vienam iš bendrininkų privalomo procesinio bendrininkavimo atveju sprendimas už akių negali būti priimamas [22]. Sutikdami su šiomis aukštesniųjų teismų formuojamomis praktikos tendencijomis manome, kad laikantis priešingos pozicijos (išplėtus sprendimo už akių taikymą ir trečiųjų asmenų atžvilgiu) būtų paneigta šios naujovės paskirtis – reguliuoti tik „tikrųjų“ proceso šalių (ieškovo ir atsakovo) tarpusavio procesinius santykius.

Manytume, dvejų metų patirtis taikant naująjį CPK turėtų eliminuoti, deja, vis dar pasitaikančius atvejus, kai priimdami sprendimus už akių teismai klaidingai nurodo, jog sprendimas už akių gali būti skundžiamas apeliacinės instancijos teismui, bet nenurodo specialios tokio sprendimo persvarstymo tvarkos. Tokiais atvejais nutraukdami apeliacinį procesą pagal apeliacinį skundą, paduotą šalies, kurios atžvilgiu priimtas sprendimas už akių, apeliacinės instancijos teismai visiškai pagrįstai formuluoja nuomonę, kad klaidingas sprendimo už akių persvarstymo tvarkos nurodymas gali būti teismo pripažintas svarbia priežastimi, dėl kurios sprendimo už akių persvarstymo terminas buvo praleistas:

„Atkreiptinas dėmesys, jog pagal CPK 287 straipsnio 1 dalį pareiškimas dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo gali būti paduotas ne vėliau kaip per dvidešimt dienų nuo šio sprendimo priėmimo dienos. Šis terminas yra bendrasis procesinis terminas, jis gali būti atnaujinamas CPK 78 straipsnio nustatyta tvarka, jeigu yra praleistas dėl svarbių priežasčių. Vertinant galimas pareiškimo padavimo termino praleidimo priežastis būtina atsižvelgti į tai, jog Kauno apygardos teismo 2003 m. vasario 19 d. sprendimo už akių rezoliucinėje dalyje nenurodyti pareiškimo dėl šio sprendimo persvarstymo padavimo terminai ir tvarka, kaip to reikalauja CPK 285 straipsnio 3 dalis, o klaidingai nurodyta, jog šis sprendimas gali būti skundžiamas apeliacine tvarka Lietuvos apeliaciniame teisme“ [23].

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną aplinkybę, susijusią su požiūriu į proceso nuostatas formuluojant arba atvirksčiai – su lanksčiu kai kurių proceso normų vertinimu. Manytume, kad tam tikrais atvejais matyti ir pozityvi proceso teisės doktrinos įtaka jurisprudencijos raidai. Pavyzdžiui, 2003 m. spalio 9 d. nutartimi Lietuvos apeliacinio teismo teisėjų kolegija, konstatavusi, kad pirmosios instancijos teismas priėmė sprendimą už akių byloje, kuri turėjo būti nagrinėjama pagal 1964 m. CPK nuo-

status, nenumatančias sprendimo už akių priėmimo galimybės, panaikino ne tik pirmosios instancijos teismo nutartį, kuria buvo atsisakyta persvarstyti sprendimą už akių, tačiau ir patį sprendimą už akių, netikrindama, ar yra CPK numatytos sprendimo už akių persvarstymo sąlygos, o tiesiog konstatuodama, kad nebuvo būtinų prielaidų sprendimui už akių priimti [24]. Čia derėtų prisiminti, jog į šią problemą taip pat buvo atkreiptas dėmesys anksčiau, įžvelgiant tam tikrą sprendimo už akių persvarstymo procedūros ribotumą ir siūlant teismams plačiau aiškinti CPK 288 straipsnio 4 dalį, panaikinti sprendimus už akių ne tik nustatius šiame straipsnyje nurodytas sąlygas, bet ir pripažinti, kad toks sprendimas byloje apskritai negalėjo būti priimtas [25, p. 38].

Teismų praktikos pirmieji žingsniai taikant 2002 m. CPK neatsiejami nuo nemenko Lietuvos Aukščiausiojo Teismo indėlio aiškinant naujojo CPK nuostatas. Tiesa, kol kas daugiausia teismų konsultacijų forma. Per dvejus naujojo CPK galiojimo metus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius yra pateikęs daugiau nei 30 įvairių konsultacijų CPK nuostatų taikymo klausimais. Nagrinėjant šias konsultacijas galima daryti išvadą, jog daugiausia neaiškumų teismams kyla taikant atskiras civilinių bylų kategorijas – bankroto, šeimos, darbo, ypatingosios teisenos bylas reglamentuojančias nuostatas. Nemažai konsultacijų pateikta teismo įsakymo, dokumentinio proceso, taip pat bendrųjų CPK nuostatų – procesinių dokumentų formos, atstovavimo, bylinėjimosi išlaidų, laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimais. Iš civilinio proceso stadijų daugiausia dėmesio sulaukė pasirengimas bylą nagrinėti teisme, taip pat apeliacinis procesas. Manytina, jog pamažu klostantis kasacinio teismo praktikai konkrečiose bylose (kol bylos pagal naująjį CPK keliaudavo į kasacinę teisimą, prireikdavo tam tikro laiko tarpo), problemų turėtų mažėti. Kita vertus, kaip matyti iš straipsnyje pateikiamų teismų praktikos pavyzdžių, apeliacinės instancijos teismai taip pat sėkmingai atlieka teisės aiškintojų vaidmenį. Jų formuojamos praktikos nuoseklumas, atitiktis naujojo CPK „dvasiai“ darosi reikšmingesnis ir dėl to, jog įdiegus leidimų sistemą į kasacinę teisimą patenka mažiau bylų.

Išvados

1. Pirmieji naujojo CK galiojimo metai (2002–2004) leidžia konstatuoti, kad, kaip ir buvo tikėtasi, teismai neišvengė skirtingo CPK nuostatų aiškinimo ir taikymo. Kita vertus, apeliacinės instancijos teismai šias klaidas sėkmingai taisė – prireikus plačiau vertindavo iškilusią proceso problemą, neapsiribodavo formaliu CPK nuostatų aiškinimu ar taikymu.

2. Pripažintina, kad teismo aktyvumo ribų turinys nėra apibrėžtas nei įstatymuose, nei teismų praktikoje. Abejotina, ar teismo aktyvumo ribų sąvoką apima konkreti teisės norma ar definicija. Manytume, kad šių ribų nustatymas – sritis, priskirtina jurisprudencijai. Teismų praktika turi suformuluoti aiškius kriterijus, padedančius skirti, kas laikytina tinkama pagalba proceso šaliai, o kas – perdėtu teismo aktyvumu, galinčiu kelti abejonių teismo nešališkumu.

3. Teismai ne tik gana drąsiai priima sprendimus už akių, bet ir aiškiai formuluoja poziciją, jog siekdama tokio sprendimo peržiūrėjimo pasyvioji šalis privalo įvykdyti abi CPK 288 straipsnyje numatytas sąlygas, t. y. ne tik pateikti teismui priežastis, pateisinančias savo neatvykimą į teismo posėdį (procesinio dokumento nepateikimą), bet ir įrodymus, galinčius turėti įtakos priimto teismo sprendimo teisėtumui ir pagrįstumui.

4. Pirmosios instancijos teismai ne iš karto „perkando“ sprendimo už akių priėmimo esmę ir tvarką, šio naujadaro Lietuvos proceso teisėje paskirtį bei ypatumus. Tai pirmaisiais CPK galiojimo metais sukėlė ganėtinai daug teismų praktikos netolygumų.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36–1340.
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas. www. lrs. lt
3. Valančius V. Naujasis CPK – ar teisėjo darbas taps sudėtingesnis? // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2003. Nr. 37(29).
4. Valančius V. Kai kurie Civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2002. Nr. 28(20).
5. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.
6. Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. vasario 5 d. nutartis civ. b. Nr. 2–91/2004, kat. 96.
7. Lietuvos apeliacinio teismo 2003 m. spalio 23 d. nutartis civ. b. Nr. 2A–309/2003, kat. 116.

8. **Valickas G., Justickis V.** Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių taikymas. Vilnius, 2004. [www. osf. lt/lt/main. htm](http://www.osf.lt/lt/main.htm)
9. **Valančius V.** Teisėjo etika. Tarptautiniai aktai ir užsienio valstybių patirtis. Etikos kodeksai. Vilnius: Teisėjų mokymo centras, 2004.
10. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2003 m. birželio 24 d. nutartis civ. b. Nr. 2 A–240/2003, kat. 16. 3. 2. 1.
11. **LAT CBS teisėjų kolegijos** 2003 m. balandžio 16 d. nutartis civ. b. Nr. 3K–3–507/2003, kat. 57. 1;84; 87. 1; 95. 2.
12. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2004 m. rugpjūčio 12 d. nutartis civ. b. Nr. 2–404/2004, kat. 125. 1.
13. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2004 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2–36/2004, kat. 92.
14. **LAT CBS teisėjų kolegijos** 2003 m. balandžio 14 d. nutartis civ. b. Nr. 3K–3–496/2003, kat. 115.
15. **Panevėžio apygardos teismo** 2004m. kovo 31 d. nutartis civ. b. Nr. 2A–139/2004.
16. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2004 m. rugsėjo 30 d. nutartis civ. b. Nr. 2–469/2004, kat. 116.
17. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2004 m. vasario 12 d. nutartis civ. b. Nr. 2–59/2004, kat. 116.
18. **Panevėžio apygardos teismo** 2004 m. kovo 9 d. nutartis civ. b. Nr. 2A–117/2004.
19. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2003 m. rugsėjo 18 d. nutartis civ. b. Nr. 2–378/2003, kat. 100.
20. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2003 m. rugpjūčio 26 d. nutartis civ. b. Nr. 2A–265/2003, kat. 18. 4.
21. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2003 m. birželio 12 d. nutartis civ. b. Nr. 2–243/2003, kat. 116.
22. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2004 m. balandžio 29 d. nutartis civ. b. Nr. 2–174/2004, kat. 98.
23. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2003 m. balandžio 11 d. nutartis civ. b. Nr. 2A–187/2003, kat. 115.
24. **Lietuvos apeliacinio teismo** 2003 m. spalio 9 d. nutartis civ. b. Nr. 2–399/2003, kat. 84.
25. **Norkus R.** Sprendimas už akių: probleminiai taikymo aspektai // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2003. Nr. 37 (29).
26. **Teisės projektų** ir tyrimų centro tyrimas Nr. 30T/2003. [www. exjure. com/lithuania/lt/tyrimai/30t. htm](http://www.exjure.com/lithuania/lt/tyrimai/30t.htm)

Code of Civil Procedure of Lithuania: Experience of First Years of Application

Assoc. Prof. Dr. Virgilijus Valančius
Mykolas Romeris University

Keywords: civil procedure, principles of civil procedure, courts of general jurisdiction, jurisprudence of civil cases.

SUMMARY

The article presents some considerations about the first experiences of application of the new Code of Civil Procedure of Lithuania (during the period from 2002, when the mentioned law came into force, to 2004). The focus of attention is the reflection of novelties of the Code of Civil Procedure in the jurisprudence of Lithuanian courts.

Specific attention is paid to the explanation and application of main procedural principles and principal provisions: principle of procedural concentration, cooperation, judicial obligation to provide information, obligation of parties to take care about the progress of proceedings, prohibition to misuse the procedural guarantees.

The author tries to reveal the coincidence or discrepancy of the will of legislator, legal doctrine, and judicial practice when applying the provisions of the new Code of Civil Procedure in individual civil cases.

Bearing in mind the importance of one of the novelties of the Code of Civil Procedure – default judgement, a bit more attention is given to the judicial application of norms, regulating the mentioned legal institution.

The author concludes, that although Lithuanian courts have not succeeded to avoid different explanation and application of the norms of the new Code of Civil Procedure of Lithuania, the first experiences of application of this legal act also reveal numerous examples of „good judicial practice“, especially made by the courts of higher instance. Specific contribution to the application of the new Code of Civil Procedure of Lithuania was made by the Supreme Court of Lithuania, for the meantime by the way of consultations, as longer period of time is necessary for the first cases to reach the cassation court. Positive phenomenon is that many examples of „good judicial practice“ may be found among the rulings of the courts of appellate instance, namely the Court of Appeals of Lithuania. It is important bearing in mind the fact, that after the introduction of limited cassation and system of leaves for the cassation appeal, only the insignificant per cent of civil cases is heard by the Supreme Court of Lithuania.